

A levetkőztetett planéta

Beszélgetés Reisenbüchler Sándorral

Majd húsz évvel ezelőtt robbant be a magyar filmművészetbe Reisenbüchler Sándor: *A Nap és a Hold elrablása* című alkotása a Miskolci Rövidfilmfesztivál Nagydíját nyerte el. Azóta készített filmjei, a *Barbárok ideje*, az *1812*, a *Holdmeve*, a *Pánik*, a *Békéltetőexpedíció* a *Marsra* számtalan hazai és nemzetközi elismeréssel, a filmkritikusok díjától a cannes-i (rövidfilm)-zsűri díjáig, tovább öregbítették szerzőjük hírnevét, akinek egyéni munkamódszerét — filmjeinek minden rajzát, ideértve a legkisebb „fázis”-rajzokat is maga rajzolja — napjainkban is legendák övezik. Az elmúlt két év munkájának gyümölcseként tavaly ősszel készült el, Valentyin Raszputyin *Isten veled*, *Matyora* című regényének nyomán, tizenkét perces animációs filmje, az *Isten veled, kis sziget*... Az alábbi beszélgetés egy több mint húszórás interjú részlete.

— *Raszputyin regényének létezik már egy játékfílmes feldolgozása, Elem*

Klimov Búcsúzása. A rajzfilmes Reisenbüchler Sándort mi vonzotta az erőmű-építkezés miatt vízzel elárasztott szibériai falu drámájában? Miért választotta új filmjének alapjául a Raszputyin-regényt?

— Előjáróban: Klimov filmjét, amelyet, mint köztudott, Larissza Sepityko kezdett el, szándékosan nem néztem meg eddig. Nem akartam ugyanis, hogy befolyásoljon. Másrészt: nem ez az első filmem, amelynek az úgynevezett ökológiai probléma a témája. Karel Čapek *Harc a Szalamandrákkal* című műve nyomán forgatott filmemben, a *Pánik*ban, amelynek története egy ultratechnicizált megalopoliszban játszódik, már kísérletet tettem arra, hogy megfogalmazzam a bioexperimentális tevékenységgel, az élő szervezetekkel való kísérletezgetésekkel kapcsolatos aggodalmaimat.

Ami a kérdést illeti: Raszputyinnak minden Magyarországon megjelent könyvét ismerem. Ezekben a regényekben engem alapvetően az író

szemléletmódja ragadott meg. Nevezetesen az a számomra rendkívül rokonszenves álláspont, mely szerint Raszputyin az embert valóban a természet részének tekinti. Ennélfogva ha a természetbe belevágnak, akkor az olyan, mintha az ember húsába vágnának bele. Ha az ember vég bele, akkor gyakorlatilag öngyilkosságot követ el. Ugyanakkor Raszputyin regényeiben fellelhető egyfajta fájdalom mérlegelés, kiutat nem találó töprengés is. Közelebbről: civilizációra szükségünk van, méghozzá fejlett civilizációra, hiszen állandóan energia-problémákkal, szociális és egyéb problémákkal küszködünk. Tehát környezetünket mindenképpen át kell alakítanunk. De vajon milyen árat kell ezért fizetnünk? Hisz gondjaink megoldásához — igen komoly kényszerek mondják ezt — a természeti és társadalmi környezet pusztításán keresztül vezet az út. Azaz olyan ördögi körbe kerülünk, vagyunk, amelyből nem tudunk tiszta lelkiismerettel kikeveredni. Az *Isten*

veled, Matyorának is tulajdonképpen ez az alapdilemmája.

— *Matyora egy szibériai falu. Az Isten veled, kis sziget. . . -ben is falusi környezetet látunk, amely elszennvedti az evakuálást. Nem tartott attól, hogy — látván a film artistikus megfogalmazásait, a faluhoz, a falusi életmódhoz tapadó ideológiai beidegződések a hamis idealizálás benyomását keltik a nézőkben?*

— Mindenek előtt szeretném leszögezni, hogy — legalábbis az alkotói szándék szerint — az *Isten veled, kis sziget. . .* modern mesefilm. A trükkasztalon a kamerával egy modern mesefilmet szeretett volna írni, olyan filmet, amely kicsit — s erre az animáció jó lehetőséget ad — emelkedettebben szól az ökológia problémáról. Következésképp lehet, hogy valamelyest idealizált a filmben a falusi világ, de hát a mesemondásban, mondhatnék költői előadásmódot is, ez nemcsak szokásos, de majdhogynem kötelező. Egyébként nem gondolom, hogy bárki ne tudná, milyen, olykor rettenetes emberi sorsokkal találkozhatunk falun, a faluközösségekben, kivált, ha belelapoztunk már az orosz klasszikusok vagy Móríc Zsigmond műveibe. A filmben tehát egy mesebeli faluról van szó, és ez határozza meg a falu struktúráját, fáit és bokrait, állatvilágát. Nem véletlen, hogy piros lovakat és zöldszínű kecskéket láthatunk a vásznon. Ilyen mesebeliek a helikopterek is, ezek megjelenítésében van egy kevés — hadd mondjam így — dokumentaritás. Persze lehetett volna ezeket a helikoptereket valamiféle lucas-i vagy spielberg-i furcsa bogaraknak is megrajzolni. De erről tudatosan le tettem, mert a bennünket valójában fenyegető veszély helyzetéből szerettem volna őket ábrázolni. A film egészét tekintve egyfelől a falusi világ mesészerű, másfelől a technokrácia kissé dokumentatív ábrázolására törekedtem.

— *Talán kisiskolásnak tetszik a megfogalmazás, de bizonyára ebből következik, hogy a falusi környezet képe in a görbe vonal az uralkodó, míg az erőmű, az evakuálást végrehajtók világára az egyenes vonal jellemző.*

— Pontosan. Azt gondolom ugyanis, hogy a természetnek (s a természetességnek) a vonalrendszere — a harmónián túl — a görbe. A szabadság vonala is mindig görbe. Amikor ilyen vagy olyan struktúrát akarunk rákényszeríteni valamire, annak a vonalvezetése mindig egyenes lesz.

— *Az erőmű dolgozóinak, ugye, nincs arcuk?*

— Nincs. Sőt, a kitelepítést végrehajtóknak sincs. Be kell vallanom, sokáig nem tudtam, hogy az utóbbiak arcával mit kezdjek. Aztán hirtelen jött az ötlet, hogy nagy szemüvegeket adok rájuk, különböző színű szemüvegeket.

— *Egyszóval, arctalanok.*

— Igen, arctalanok. Ugyanakkor, szándékom szerint, harmonizálnak, legalábbis lelkileg, az említett egyenes vonalrendszerrel. A filmben mindennek van arca, kivéve a „tájátalakítókat.”

— *Vajon le lehet-e rajzolni az arcukat?*

— A kérdés kissé költőinek tetszik. Valószínűleg le, de akkor az egy másik film. Őszintén szólva megpróbálkoztam azzal is, hogy a „tájátalakító” mindegyikének egyforma arcot rajzolok, de végül úgy éreztem, hogy ez túlságosan közhelyes megoldás volna. Olyan ábrázolásra törekedtem, hogy némiképp érzékeltessem, ezek is élő személyiségek; mindegyikükön más-más ruha van, más a sapkájuk, a mellényük, a szemüvegük stb. Ezek is emberek, lehet, hogy rendes emberek, akiknek „munkaköri köteleességük”, hogy a szigetet felszámolják. Nem csinálnak semmi olyat, amire „rossz pontot” lehetne adni a szó katonai értelmében, nincs megszárszék és egyebek; csak éppen az egész eseményesor mélységesen antihumánus.

— *Miért a kitelepítési akció kommandós megformálása?*

— A kommandós kifejezés talán túlságosan erős, de kétségtelen, hogy tudatosan ábrázoltam olyannak, amilyen. Közvetlen, hangsúlyozottan megjelenített erőszak nincs a filmben. Nem akartam ugyanis, hogy filmem a különböző nyugati filmek vagy zűzvideók kommandós akcióit idézze fel, inkább arra törekedtem, hogy érzékeltetni tudjam: a kommandó, mint fogalom és mint „technika”, elhagyva eredeti szerepét, áterjedt az élet más, hétköznapi formáira is.

— *A kis sziget életét bemutatás képességére a Nap és a Hold elrablásának motívum-rendszerét idézik. 'Az Isten veled, kis sziget. . . faluját tekinthetjük magyar falunak?'*

— Nem hiszem, hogy a film problematikája egy országra volna leszűrhető. Az igaz, hogy ennek a modern mesefilmnek az elkészítésekor kicsit visszatértem első filmem világához, motívumaihoz. Csak hogy abban is és ebben is egyfajta vállalt kelet-európai eklektika uralkodik, amelyet magyar népi motívumokból, lenygel, cseh és orosz motívumokból „kevertem ki.” Magának a visszatérésnek talán az lehet az oka, hogy egyrészt úgy éreztem: a téma súlya, emberi mélységei ilyen típusú megformálást igényelnek, másrészt, ez adott módot arra, hogy mostani filmben két szélsőséges grafikai pólus „összecsapását” teremthessem meg.

— *Hadd tegyek fel egy tematikusan prorokativnak tetsző kérdést. Két év-tizeddel ezelőtt készült filmjében a Napot, a Holdat elrabló sárkány legyőztetik, a fény visszajár. . . míg bemutatásra a víró filmjében máglyahalal a nagy fa, s a kis szigetet egyszer s mindenkorra elborítja a víz. Mi történt a két film között?*

— A magyarázat, gondolom, a világ változásaiban és mai állapotában rejlik. Már évek óta komolyan foglalkoztat az, hogy az általam is felismerni vélt és mélyen átélt civilizációs válságnak az animációs képét megrajzoljam. Mégpedig olyan módon, hogy ne csak a környezeteszennyeződésről, a környezetpusztításról beszéljek, hiszen az csak a felület, hanem hogy összefüggéseiben, a természet részeinek együttélésében mutassam be az egész folyamatot. Mert Földünk egyetlen nagyon szorosan összetartozó, élő test, mint ahogy az már a görög filozófus, Plotinosz munkáiban is áll; az emberi lélektől a legkisebb virágszál növekedésén át a kozmikus erőkig.

— *Ha jól értem, nemcsak arról van szó, hogy maga az ember milyen pusztítást végez a környező világban, és ennek miben mutatkozik meg a visszahatása az anyagi kultúrára, hanem arról is, hogy ez a visszahatás miként befolyásolja magát az emberi létezt.*

— Azt hiszem, ha a lényeghez el akarunk jutni, akkor ezen is el kell gondolkodnunk. Mert kikerülhetetlen a kérdés: mi történt az emberi gondolkodásmóddal, az emberi mentalitással, hogy az ember a XX. század végén — mindenki által tapasztalhatóan — oly gátlástalanul, szemérmetlenül és az értékek teljes figyelembe vétele nélkül támad rá a természetre; s amelyre az *Isten veled, kis sziget. . .* „története” csak egyetlen példa, nagyon szerény példa. Nehezen tudom magamnak ezt a viselkedést megmagyarázni, ha csak azzal nem, hogy egy önmagát túlélt, dekadenciába hajló civilizációról van szó, amelyik „utánam az özönvíz” alapon pusztít és ronbol mindent maga körül, válogatás nélkül. Hasonlóképpen döbbenetes számomra, hogy a horizont türes, egyszerűen nem látni semmit. Lehet, hogy hiányosak a történelmi ismereteim, de úgy vélem, hogy a történelmet, a különböző típusú civilizációkat mindig az vitte előre, hogy az emberek ilyen vagy olyan távlati célt fogalmaztak meg, talán mesterséges horizontokat teremtettek, istenhiteket alkottak, s ezek jegyében munkálkodtak. Jelen történelmi pillanatban a látóhatár körvonalain semmit sem látok. A hatvanas évek második felében készült filmem, *A Nap, és a Hold elrablása* nemcsak abban különbözik az *Isten veled, kis sziget. . .*-től, hogy par excellence költői mese, következőképpen öntörvényűségénél fogva jobban kötődik a hagyományhoz, és így általánosabb érvényű is, hanem abban is különbözik, hogy magába szívta, magába szívhatta a kor reményeit. Napjaink — hit nélküli világ. A hit meglétét, legalábbis én, nem tapasztalom. A hiten nem keresztül vallást, vagy más, szigorúan dogmatikus vallást értek, hanem különböző etikákat, morális perspektívákat. Ma az emberiség egész tevé-

Isten veled, kis szilget

kenysége arra irányul, hogy fenntartson egyfajta status quo-t, amiből egyszerűen nem is akar kimozdulni. Hiányzik a lendítő erő. Az úgynevezett technikai-technológiai forradalom ugyanis, szerintem, túlságosan is fel van fújva. Kétségtelenül látványos, főleg, amit az amerikaiak csinálnak: az automatizálás, a komputerek, a chipek világa stb. De ez elterelő hadmozdulat. Nem érzem mögöttem a jövő újfajta, humanista körvonalait. Technikai bűvészmutatványok, amelyek forradalomnak vannak kikiáltva, de én azt nem tartom forradalomnak, mert a forradalom az, ha az emberi lélekben, az emberi etikában történnek radikális változások. De ilyen változásokat nem érzélek.

— *Kicsit visszakanyarodva: a történelem tapasztalata szerint a célok, a remények, a hitek léte egyáltalán nem óv meg bennünket az örületes pusztításoktól, a világháborúktól stb. Mi lehet a választóvonal a hajdani válságok, katalizmák és a mai helyzet között?*

— A korábbi időkben az embernek voltak expanziós lehetőségei. Tudományos megfigyelések szerint az ember ősidőktől fogva expanziós lény, területiális expanzióra törekszik. Nos, amíg ezt folytatni tudja, addig „nincs baj”. A mi korunk alapvető válsága akkor kezdődött — amint az Arthur Clark *A jövő körvonalai* című munkájában is olvasható —, amikor az amerikai pionirok meghódították és domesztikálták az úgynevezett Vadnyugatot, amely az utolsó szűz terület volt a múlt században a bevándorlók előtt. Azaz, elfogytak a területiális expanzió lehetőségei, és mára a világ egy érdekszövetségekkel át- meg átszótt — McLuhan kifejezését kölcsönözve — globális kafejé szűkült össze. Tehát az embernek újfajta expanziót kellene kitalálnia. Erre kétféle lehetőség kínálkozik. Az

egyik: „befelé” építkezni, saját, belső önünket csiszolni, nemesíteni. A másik: az űrkutatás. Az elsőre napjainkban kevés példa található. Talán az alternatív kultúrákban élők csoportjait, közösségeit említhetném, amelyek hátat fordítottak a reguláris úton haladó civilizációknak. Egyelőre azonban csak (vagy elsősorban) a mai gyakorlat elutasítását jelentik. Az általános trend nem ez. A másik, az űrkutatás jóval tevékenyebben folyik. Sajnálatos módon ez is majd visszajára fordul. A fő erőket az SDI-ra, az úgynevezett csillagháborús tervekre koncentrálják, és nem — mondjuk — a naprendszer hasznosítására. A hatvanas években olvastam egy könyvet, egy fiatal angol filozófus elzóját, amelynek szerénytelenül *Az elkövetkező tízezer év* volt a címe. Az ilyen könyveket általában fenntartással kezeli az olvasó, de én megszerettem, sőt, még animációs filmet is terveztem belőle. A könyvben arról van szó, hogy az emberiség az elkövetkező tízezer évben gazdája lesz a naprendszernek. Pontosan leírja a szerző, miként fogjuk kihasználni a planetákat, hogy fogjuk, ahogyan írja: „levetkőztetni” őket, az anyag-tartalmakat kibányászni vagy lehántani stb.; s végül hogyan vonunk a Nap köré egy hatalmas burkot, amelynek a belsejében fölépítjük a jövő civilizációt, sok milliárd ember számára, úgyesen szétszórvva a naprendszerben. Moglehet, romantikus, netán vad utópia ez, de manapság ritkán olvashatók ilyen elképzelésekről.

— *Azt értem, hogy véleménye szerint határmezsgyére érkeztünk, mert eltűntek a korábban volt expanziós lehetőségek, az újakkal pedig (ha valóban azok)*

nem tudunk élni. De vajon ez lenne a magyarázata az emberi mentalitás megváltozásának?

— A válasz teljesebbé tételéhez, azt hiszem, szükséges, hogy röviden az istenhitről is beszéljünk. Már nagyon sokan megírták, hogy a múlt század közepén felépitett ipari arzenál mennyire megrészegítette az embert, hogy olyan romantikus álmokat kezdett dédelgetni, melyek szerint ura tud lenni a Földnek. S e nagy kapitalista, ipari eufóriában mit kiáltott Nietzsche: „Isten meghalt.” Mintha csak azt mondta volna: uraim, elérkezett a pillanat, hogy önök most már minden mennyei támogatás nélkül kezükbe vegyék a hatalmat a Föld-mindenek felett. Az ember tehát nagyon-nagyon magabiztossá vált, anélkül, hogy erre múltja valójában följogosította volna. Önmaga nagyságának imádata megrészegítette. Azt mondhattam, hogy ennek a körülbelül száz éve kezdődött nagyképűsködésnek isszuk most a levét. Tudniillik amíg az emberekben és a hétköznapiakban létezett egy bizonyos istenhít, vagy valamiféle vallási motiváció, az egyúttal azt is jelentette, hogy látszen ugyan, de jobban harmonizáltak a kozmoszzsal, mint azok, akik elutasították az effajta vallási attitűdöt. Panteisztikusabban érezték és látták a világot maguk körül. Jobban érezték a kiszolgáltatottságot, jobban tisztelték a természetet. Ez hiányzik ma, és úgy vélem, ennek elvesztése egyben kiindulópontja annak, amit napjainkban ökológiai válságnak hívunk. Emlékszem az általam is megélt sztálini időkre, amikor Sztálinnak volt többször hangoztatott jelszava: „legyőzzük a természetet”. Ma már tudjuk, hogy ez számárság. Egyébként azt is számárságnak tartom, amikor napjainkban azt írja az újság, hogy „asztronautáink meghódítják a világot”, mivel itt semmi egyéből nincs szó, mint hogy nagy keservesen kilövéjük egy kapszulát Föld körüli pályára, ami világűr-méreteken belül annyi jelent, mintha én kímélek a lakásból a kertbe egy kicsit körülnézni. Hogy a szomszéd városban mi van, azt egyáltalán nem tudom. A félreértések elkerülése végett: nem akarok semmiféle vallásosság, semmilyen vallás kéretlen prókátora lenni. Amit mondani akarok, az csak annyi, hogy ideológiánkban közelednünk kell azokhoz a kozmikus filozófiákhoz, amelyek elsajátítása által képesek leszünk jobban felvértezni magunkat, hogy az űr és a lélek terein, akár túllépve a krisztusi civilizáció kételkedéses ciklusán, új harmóniát teremtsünk meg. Föltéve, ha időközben nem kell azt mondanunk: Isten veled, kis Földünk.

ZALÁN VINCE